

RIMANTAS BALSYS

Klaipėdos universitetas

„DIEVO STALAS“ XVI–XVII A. RAŠYTINIŲ ŠALTINIŲ DUOMENIMIS

“Table of God” in the Written Sources of Lithuanians

SUMMARY

All over Lithuania, for Christmas Eve supper, traditionally and currently, hay or straw has been put under the tablecloth. Ethnologists, mythologists, and folklorists fail to agree about its origin or symbolic meaning. The data of the written sources from the 16th–17th c allow one to assume that the hay on the Christmas Eve table is a pre-Christian relict. In the 16th–17th c., the hay (straw) was used to place offerings for ancient gods. The hay (straw) that would become sacred during the ritual was used to boost the fertility of humans, animals, and crops. The custom survived till the late 20th c. In recent decades, the hay placed on the Christmas Eve table acquired some new symbolic meanings.

SANTRAUKA

Visoje Lietuvoje ant Kūčių stalo tiek tradiciniu laikotarpiu, tiek ir šiandien dedamas šienas, šiaudai arba šienas, maišytas su šiaudais. Kodėl šienas (šiaudai) klojami ant stalo (po stalu) arba kokia yra šieno (šiaudų) ant Kūčių stalo kilmė, mitologų, etnologų, folkloristų nesutariama. XVI–XVII a. rašytinių šaltinių analizė rodo, jog šienas (šiaudai) šiuo laikotarpiu ritualuose naudojami kaip patiesalas, ant kurio skerdziami aukojami gyvūnai, dedami kiti aukojimui skirti produktai. Prieinama prie išvados, kad ant Kūčių stalo XIX–XXI a. dedamas šienas / šiaudai – senosios religijos ritualo reliktas, pastaraisiais amžiais (krikščionybės įtakoje) įgavęs naujų simbolinių prasmų.

ĮŽANGA

XIII–XVI a. rašytinių šaltinių duomenimis, lietuvių ir prūsų gentys savo dievams aukėjo šventvietėse ant alkakalnių,

miškuose ir laukuose, prie medžių ir ant akmenų, prie jūros, upių, ežerų ir šaltinių, mūšio vietoje, laidojimo vietoje ir t. t.¹

RAKTAŽODŽIAI: Kūčios, šienas, šiaudai, dievai, aukojimas.

KEY WORDS: Christmas Eve, hay, straw, gods, offering.

Aukojimo ritualus yra analizavę ir aprašę daugelis baltų mitologijos tyrinėtojų – Pranė Dundulienė, Norbertas Vėlius, Gintaras Beresnevičius, Vykintas Vaitkevičius, Elvyra Usačiovaitė² ir kiti mokslininkai.

XVI–XVII amžiais rašiusių autorių (Jono Lasickio, Motiejaus Strijkovskio, Mato Pretorijaus) darbų analizė rodo, kad nuo XVI a. pabaigos ritualai, kurie vis dar skirti seniesiems dievams, kur kas dažniau atliekami valstiečių gyvenamojoje aplinkoje – dirbamuose laukuose, sode, prie šulinio, prie pastatų, ir ypač pačiuose pastatuose (troboje, jaujoje, pirtyje, *ubladėje*, t. y. ten, kur galima kūrenti ugnį). Tai senosios religijos nuosmukio rezultatas (išgriautos senosios šventvietės, aukojimai turi būti atliekami slapta, apeigoms vadovauja užklydęs maldininkas arba ūkio šeimininkas, aukojama siekiant ūkinės sėkmės ir t. t.).

Auka mitologų apibrėžiama gana įvairiai. Antai Geo Windengren auka suprantama kaip „religinis veiksmas, ritualas, kuriuo gyva būtybė, augalas, skystis arba daiktas pašvenčiami dievybei“³. Lygiai tiek pat, matyt, teisūs ir tie, kurie auką apibūdina kaip atliekamą prievolę ar išreiškiamą pagarbą dievams, kai dievams patiekiamas valgis arba jis tikinčiųjų pasidalijamas su dievais⁴. Aptariamajai temai reikšminga aukotojų ir dievų bendrystė per auką, kai bendras valgy-

mas sujungia ritualo dalyvius (valgytojus) dirbtinės giminystės saitais. Kitaip tariant, sujungia tikintįjį su dievu. Tokiu atveju aukojimas būtų bendrystės su dievais per valgymą aktas⁵. Suformuluotas aukos apibūdinimas ypač tinkamas, kai kalbama apie XVI–XVII a. lietuvių ir prūsų aukojimus seniesiems dievams.

Minėto laikotarpio lietuvių ir prūsų aukojimo (bendro valgymo su dievais) apeigos lydimos įvairių draudimų, apsi-valymų ir apvalymų, kalbamų maldų; jose naudojami įvairūs tam tikrą prasmę turintys elementai, atitinkamai pasirengia apeigos dalyviai ir aukotojai. Taip sukuriama sakrali aplinka, taip yra susiejamos, sujungiamos dvi – dievų ir žmonių (mirusiųjų ir gyvųjų) – erdvės, sukuriamas ryšys tarp dviejų pasaulių.

Religijų kaitos procese paprastai keičiasi ir švenčių prasmė, tačiau kai kurios apeigos arba bent jau atskiri apeigose naudoti elementai, veiksmai išlieka. Taip atsitiko ir su daugeliu krikščioniškų švenčių (minėtinos Velykos, Sekminės, Kūčios, Kalėdos), kuriose išliko nemaža dalis archajiškų formų, kuriomis dažniausiai reiškiasi jau visai nauji dalykai.

XVI–XVII a. rašytinių šaltinių ir XIX–XX a. etnografinių duomenų analizė rodo, jog būtent taip atsitiko ir su šieno (šiaudų), dedamų ant Kūčių stalo, simboline prasme.

1. ŠIENAS (ŠIAUDAI) ANT KŪČIŲ STALO XIX–XXI A.

Visoje Lietuvoje ant Kūčių stalo tiek tradiciniu laikotarpiu, tiek ir šiandien dedamas **šienas**, **šiaudai**, arba **šienas, maišytas su šiaudais**⁶: „Kūčių vakarą padeda ant stalo šieno, apdengia jį stal-

tiese ir paguldo kryželį...“, „Atneša į vidų karbelį šieno. Dalį šieno deda ant stalo, o likusį su karbeliu padeda po stalu“⁷. Etnologų užrašyta, jog kai kur Kūčių stalui šienas specialiai ruošiamas prieš va-

saros saulėgrįžos šventę – kad kvėpėtų, įmaišoma sausų mėtų, pridėdama šiaudų, įberinama grūdų⁸. Pranės Dundulienės teigimu, „kai kur ant Kūčių stalo pastatydavo nekultą rugių pėdą, simbolizuojantį būsimųjų mėtų gerą derlių, o po stalu dėdavo kūlį šiaudų⁹. Identišką paprotį – po Kūčių stalu dėti šiaudų – yra aprašęs ir Jonas Balys: „Kūčias valgant deda po stalu šiaudų kūlį“¹⁰.

Ant Kūčių stalo (po stalu) pabuvojęs šienas (šiaudai) tampa ypatingu ir naudojamas žmonių (ypač vaikų) sveikatai stiprinti, gyvulių vaisingumui skatinti, iš jo buriama gyvenimo trukmė, vedybos, ateinančių mėtų derlius; spėjama, kurie javai geriau derės, kokie bus linai, kaip seksis šienauti; šiaudais aprišamos, siekiant gausenio obuolių derliaus, obelys, biržijama sėjant javus ir t. t.: „Mažiams vaikams liepia gulti ant to šieno, kad jie kitais metais nesirgtų“, „...mano, kad ateis aviniukas gulėti“, „...pamatysi Šv. Panelę“, „Ten vaikai ir piemuo nakvodavo. Tą šieną rytą gyvuliams atiduodavo“, „Po kūčių nuima šieną nuo stalo, sudeda jį pastalėn, atneša saiką avižų ir padeda ant to šieno. Kalėdų rytą tą šieną ir avižas nuneša į tvartą ir išdalija juos visiems gyvuliams“, „Kalėdų rytą kūčių šieną atiduoda karvėms ir avelėms todėl, kad jautis ir avinėlis ejo Kristaus pūsti (šildyti)“, „Arkliams kūčių šieno neduoda, nes arklys nėjo Kristaus pūsti“, „Kalėdų rytą visiems gyvuliams duoda to šieno, kuris buvo padėtas ant kūčių stalo. Tad Dievas laiminsias gyvulius“¹¹. Šiaudais iš pastalės rytojaus dieną apraišiodavo obelis, kad obuoliai derėtų, dalį palikdami javams biržyti dėl būsimos gero derliaus¹².

Tikėta, kad ant Kūčių stalo padėtas šienas gerina žolės augimą ir ateinančiais

metais bus pilna daržinė. Dažnas šeimninkas padėtą Kūčių vakarienei šieną peržegno davo ir pabučiuodavo – prašydavo Dievo laimingų ir derlingų mėtų, kad gyvuliams šieno netrūktų, o Juozo Kudirkos duomenimis, Alvito apylinkėse šieną padėjus buvo kreipiamasi į Dievą tokiais žodžiais: „Dieve, duok kitiems metams gero ilgo šieno“¹³ (plg. su senosiomis maldomis). Visoje Lietuvoje po Kūčių vakarienės kiekvienas traukia po vieną šiaudelį ir žiūri, kieno ilgesnis. Ilgesniojo savininkas turėtų ilgiau gyventi, geresnio derliaus susilaukti (pvz., tikėta, jog to daliai, kuris išsitraukė ilgiausią šiaudelį, reikia tais metais sėti linus). Ištrauktas šiaudas su grūdais merginai turėjo išpranašauti, kiek ši ištekėjusi susilauks vaikų: „merginos labai atsargiai, kad neišbyrėtų grūdai, ištraukdavo šiaudą su varpa ir parsinešusios namo, skaičiuodavo toje varpoje esančius grūdus. Kiek išbyra iš varpos grūdų, tiek ištekėjusi mergina turės vaikų“¹⁴.

Žemdirbys iš grūdų, likusių ant stalo nuėmus šieną (šiaudus), sprendė, kokių javų derlius ateinančiais metais bus našesnis: „Pavalgę kūčias, pamažėl nuima nuo stalo šieną. Jei ant stalo paliko grūdų, tai bus geri metai, ir atvirkščiai“, „Nuėmę nuo stalo kūčių šieną, žiūri, kokių grūdų liko ant stalo. Mat kitais metais tie javai geriausiai derėsia“, „Šeimninkas, pakėlęs nuo stalo šieną, žiūri, kokį grūdą „Kristus gimdamas atsinešė“, tai toki javai labiausiai derėsia“¹⁵.

Slavų tautose taip pat šiaudų nuo Kalėdinio stalo buvo nešama į tvartą gyvuliams, išbarstoma laukuose; tais pačiais šiaudais rišamos obelys, juosiamos vaikų nesusilaukiančios moterys, iš šiaudų buriama apie ateinančių mėtų derlių¹⁶.

Kaip, kada, kiek ant Kūčių stalo ar po stalu dedama šieno, šiaudų; kaip ir kada jis naudojamas po Kūčių vakarienės ar Kalėdų pirmąją dieną, etnologų nediskutuojama, pripažįstant įmanomais visus iš įvairių regionų atskirų pateikėjų užrašytus šio papročio ypatumus, tačiau dėl to, kodėl šienas (šiaudai) klojamas ant stalo (po stalu) arba kokia yra šieno (šiaudų) ant Kūčių stalo kilmė, nesutariama. Esti įvairių samprotavimų:

1. Šiame paprotyje įžiūrimas bendras žmonių ir gyvulių valgymas, t. y. pasidalijimas ar apsieitimas maistu. Šis bendras valgymas – taikos sutvirtinimas tarp žmonių ir gyvulių¹⁷.
2. Šienas ant Kūčių stalo žmonėms primena kūdikėlio Jėzaus gimimo vietą¹⁸.
3. Kūčių stalas dengiamas ir šeimos mirusiesiems, todėl šiaudų pėdas (taip pat ir šienas) galėjo būti skirtas vėlėms šiltai, jaukiai įsitaisyti¹⁹.

2. ŠIENAS (ŠIAUDAI) KITUOSE XIX–XX A. PAPROČIUOSE IR MAGIJOJE

Ieškant atsako, kuris iš čia pateiktų aiškinimų galėtų būti priimtinesnis, pravartu prisiminti, kad šiaudai / šienas gana dažnai naudojami ir kituose tradicinio laikotarpio papročiuose – gimtuvėse ir krikštynose, vestuvėse, laidotuvėse, taip pat agrarinėje magijoje.

Tikėta, jog mažam vaikui atėjus į pasaulį, reikia jį nevystytą padėti ant šiaudų. Toks maginis veiksmas turėtų jį apsaugoti nuo dantų skaudėjimo²⁰. Šiaudas gali padėti apsaugoti ir nuo minkštaprotystės – siuvant ant savo kūno kokį nors drabužį, būtinai reikia šiaudą įsikąsti²¹.

Vestuvių papročiuose ryškesnė šiaudų (o ypač nekultų javų) vaisingumo simbolika. Minėtinas paprotys įkloti į jaunavedžių lovą nekultų javų pėdą²², o keltuvių rytą spėti apie jaunųjų vaisingumą pagal „kūlimo“ rezultatus. Jeigu lovoje ar palei lovą randa kviečio, rugio ar miežio grūdą, tai pirmasis vaikas gims berniukas, jei randa avižą – mergaitė. O jei lovoje ar palei lovą jokio grūdo neranda, tada spėja, kad pora bus bevai-

kė²³. Kad taip neatsitiktų, o gal siekiant suaktyvinti jaunųjų potencines galias, sužadinti vaisingumą, Rytų Aukštaitijoje prie klėties buvo imituojamas javų kūlimas spragilais (kad kviečiai gerai derėtų ir vaikelių būtų). Už tai „kūlėjai“ būdavo jaunųjų apdovanojami „iškūlo-mis“ – pyragu²⁴.

Marinimo, laidotuvių papročiuose šiaudai greičiausiai įprasmina jungtį tarp šio ir ano pasaulių, t. y. atlieka mediatoriaus funkciją. Matyt, būtent dėl šios priežasties mirštantis žmogus guldomas ant asloje pakreiktų šiaudų²⁵; ant patiestų šiaudų guldomas ir nupraustas mirusysis²⁶; šiaudų paklojama į vežimą, kuriuo numirėlis vežamas laidoti²⁷. Šiaudų, Jo no Basanavičiaus teigimu, reikia numesti vežant mirusįjį į kapines „pas lauko rubežių atvažiavus, kaip ir pas kapinių vartus“, „idant vėlei namon sugrįžtant atsisėst ir ilsėtis pakelėje smagiaus būtų“²⁸.

Agrarinėje magijoje šiaudai turėjo garantuoti, padidinti sodų ir laukų derlių. Dzūkijoje būta papročio Kūčių vakarą aprišti vaismedžius šiaudų ryšiais,

sudrėkintais grūdų nuoviru, t. y. ant Kūčių stalo net nepabuvojusiais šiaudais²⁹. Tikėta, kad maginį poveikį javų ir kitų sėjamų augalų derliui turi šiaudai, likę po paskerstos kiaulės svilnimo: „Kai kiaulė svilina, tai stengiasi, kad tų šiaudų liktų pabiržyti pavasarį pradėjus sėti: užaugs gerų javų, kiaulės bus geresnės ir bus kuo penėti“³⁰. Tokią pat maginę galią, Pretorijaus liudijimu, turi ir vandens į pakrantę suplakti šiaudai. Reikia tik tokių šiaudų paimti tris saujas, surišti senu skuduru ir, palydint maldele, padėti į aruodą. Tuomet aruodas bus pilnas, o Dievas teiks „savo malonę iš visų pusių siųsti“³¹.

O kur dar įvairūs kiti papročiai, tikėjimai, burtai, kuriuose taip pat įžiūrėtina simbolinė šiaudų prasmė. Minėtinas šiaudinio kūlio – (pramotės, namų dievybės?) statymas kiemo viduryje pasitinkant parvedliaujamą marčią, pirmo ir paskutinio javapjūtės pėdo (gaspadoriaus, šeimininko, svečio), javapjūtės pabaigtuvių vainiko (jievaro, jovaro, plonio) apeiginis supjovimas, gabenimas ir pagarbus saugojimas iki sėjos ar kitos javapjūtės³²; apeiginis šeimininko perrišimas javų grįžte baigus javapjūtę³³, šiaudinės kepurės ir diržai, kuriais puošiasi pagrindiniai vestuvių apeigų veikėjai, šiaudais nuklojamas takas jaunavedžiams pareinant keltuvių rytą iš klėties³⁴ ir t. t. Galop ir kai kurios pamėklės (kuršio per linamynį³⁵, piršlio per vestuves³⁶) taip pat gaminamos

iš šiaudų. Vienu atveju šiaudai (šiaudų kūlys) – vaisingumo, kitu – tik puošybos (kitoniškumo?), trečiu – jungties, tarpininkavimo, ketvirtu – menkavertiškumo (nykimo, mirties) simbolis.

Analogiški papročiai žinomi ir daugelyje slavų tautų. Antai visiems slavams žinomas paprotys guldyti mirštantįjį ant šiaudų, ant šiaudų mirusysis ir plaunamas. Šiaudai slavų tautose naudojami ir gimtuvių bei vestuvių papročiuose – serbai ant šiaudų guldydavo naujagimį po pirmojo prausimo³⁷; baltarusiai sunkaus gimdymo metu ant šiaudų guldydavo gimdyvę³⁸; komiuose būta papročio šiaudais iškloti naujagimio lopšį³⁹.

Išvardytieji pavyzdžiai rodytų, jog paaiškinti šiaudų (šieno) ant Kūčių stalo (o dar labiau kituose papročiuose, magijoje) ritualinę prigimtį remiantis vien kriščiونيškąja simbolika būtų kebloka. Labiau tikėtina, kad šiaudai, šienas įvairiose apeigose atsirado dėl universalių savybių, kurios savo ruožtu radosi iš žemdirbiškos pasaulėjautos, iš kartos į kartą perduodamam supratimui, kad jų auginami javai nepertraukiama grandine susieja juos su mirusiais protėviais. Taigi, viena vertus, javai (tiek grūdai, tiek ir šiaudai)⁴⁰ simbolizuoja nesibaigantį gyvybės tęstinumą, kita vertus, gali simbolizuoti jungtį su anapusiniu, t. y. dievų ir mirusiųjų pasauliu arba, pasak Reginos Merkienės, būti „atskyrimo, mirties arba ritualinio perėjimo į naują būvį simbolis“⁴¹.

3. ŠIENAS (ŠIAUDAI) XVI–XVII A. AUKOJIMO APEIGOSE

Papildomų argumentų šiai hipotezei pagrįsti galima tikėtis rasti XVI–XVII a. rašytiniuose šaltiniuose, kuriuose detalai arba bent fragmentiškai aprašomi

lietuvių ir prūsų aukojimo seniesiems dievams ritualai; gyvulių, sodybos šventinimo ritualai, kurių metu naudojami ir šienas arba šiaudai. Fragmentiškai

apie šiaudų (javų pėdų) ritualinį panaudojimą užsimenama jau Simono Grunau kronikoje. Teigiama, kad, prūsų dievui Kurkui greta kitų aukų buvo deginami ir pirmieji tų metų derliaus javų pėdai⁴². To paties autoriaus teigimu, vieno iš trijų aukščiausiųjų prūsų dievų Patrimpo, kuris yra javų dievas, ženklas – varpų vainikas ant galvos. Dar šio dievo garbei

dideliame puode laikoma gyvatė. Ši gyvatė [labiau tikėtina, kad žaltys – R. B.], pasak Grunau, visada „uždengta javų pėdais“⁴³.

Kur kas daugiau informacijos apie ritualinę šiaudų paskirtį XVI–XVII a. randame Luko Davido, Strijkovskio kronikose, lapelyje „iš dingusio laiško“ bei Pretorijaus „Prūsijos įdomybėse“.

1 lentelė. Šiaudai (šienas) XVI–XVII a. aukojimo apeigose

Šaltinis	Vieta	Altorius	Patiesalas	Auka	Laikas	Adresatas
Davido kronika, XVI a.	Jauja	Asla	Šiaudai	Ožio mėsa, duona	Ištikus bėdai	Prūsų dievai
Davido kronika, XVI a.	Jauja	Asla	Šiaudai	Žuvis	Ištikus bėdai	Gardaitis
„Lapelis iš dingusio laiško“, XVI a.	Troba	Stalas	Šienas	Ožys	–	Žemiškajam ir dangiškajam dievui
Strijkovskis, 1582 m.	Troba	Stalas	Šienas / staltiesė	Duona, alus, naminiai gyvuliai ir paukščiai	Ruduo	Žemininkui
Guagnini, 1578 m. (perpasakoja Strijkovskį)	Namas	Stalas	Šienas	Duona, alus, naminiai gyvuliai ir paukščiai	Ruduo	Žemininkui
Jėzuitų ataskaita, 1600 m.	Svirnas	Akmuo	Šiaudai	Paršiukas, duona	–	Deivėms
Pretorijus, XVII a. paabaiga	Troba	Stalas	Visų rūšių šiaudai, šienas	Alus, duona, kiti valgiai	Ruduo	Šv. Jurgiui, Dievui (?)
Pretorijus, XVII a. paabaiga	Troba	Pūras	Šienas	Pyragas	Šventinant karvę, nujunkant veršelį	Šv. Jurgiui, Dievui (?)
Pretorijus, XVII a. paabaiga	Troba	Pūras	Šienas, pakinktai	Duona, gaidiena	Artinantis Kalėdoms	Šv. Jurgiui, Dievui (?)

Davido kronikoje (XVI a.) gana išsamiai aprašytas ožio aukojimas dievams, kurį atlieka paprašytas vaidila, „kada

ligonis ar rūpesčių prispaustas žmogus pareiškia esąs pasiruošęs“. Aukojamo ožio galva nupjaunama ir įmetama į

ugnį. Po to nulupto ožio mėsa supjaustoma, o širdis, plaučiai bei kepenys surišami luobu ir viskas verdama pasūdytame vandenyje. Kiek pavirus vaidila pirmiausiai išima iš katilo širdį plaučius bei kepenis ir sugnaibęs rankomis į tiek dalių, kiek yra valgančių vyrų, išdėlioja tas dalis ant „krūvos grynų rugių ar šiaudų, kuriuos yra gražiai paruošęs ir paskleidęs netoli ugnies“. Ant tų pačių šiaudų tvarkingai padeda ir išvirtą bei padalintą ožio mėsą ir po atriektą duonos riekę. Paskui „kiekvienam paskiria po dalį, kurią kiekvienas gali valgyti kiek norėdamas“. Dar pastebima, kad „kaulus reikia sumesti į ugnį“, o likusią mėsą vėl sudėti į katilą, tačiau tą pačią, kitą ar dar kitą dieną visa mėsa turi būti suvalgyta, o kaulai, kaip jau minėta, sudeginti⁴⁴. Taigi, „Dievų stalas“ šioje apeigoje parengiamas gana paprastai. Jį atstoja jaujos asla, ant kurios „gražiai paskleidžiami“ šiaudai.

Beveik taip pat altorius įrengiamas ir aukojant jūrų dievui Gardaičiui. Jam skirta auka – virta žuvis, jau minėto Davido teigimu, išdėliojama jaujoje „ant švarios neužtiestos medžio lentos arba ant šiaudų“⁴⁵.

Reikšmingų detalių, susijusių su namų altoriaus parengimu aukojimui, perteikia Karaliaučiaus slaptajame archyve rastas dokumento fragmentas – „lapelis iš dingusio laiško“⁴⁶, kuriame rašoma:

So nemeth einen bogk vnd fuirth in In Eine stuben vnd streughe heug vnter im Das er auf sthet vnd nemen eine handtvool heug, wachen si ins wasser vnd treuffen dem bogk auf den kop vnd sprechen: wir eren dich erdische goth, neben dem himelischen, vnd nemeth vnd thüt den buck ab vnd kochet in, vnd wen ehr gar ist legeth das flesch in keine Schlüssel sunder auf den tisch, dar heug auf gestreugeth

*ist vnd las si essen, vnd wen si nu gegessen haben samlet alle knochen czu hauffe, Das keiner hin wegk come vnd vorbornet si. Dis sollen alle manner thun*⁴⁷.

Greičiausiai dėl to, kad aukojama gyvenamajame pastate – troboje, altoriumi pasirenkamas stalas, ant kurio (viena privalomų sąlygų) turi būti pabarstyta šieno⁴⁸. Gana informatyvi laiško pabaiga, nurodanti, jog šitaip „turi daryti visi vyrai“. Galima numanyti, jog šitaip mėginama unifikuoti ritualą net ir XVI a., t. y. religijos nuosmukio metu. Sunku pasakyti, kaip, kiek ir kada šis laiškas nuorašais galėjo paplisti po prūsų ir lietuvių gyventas teritorijas, tačiau atskiros minėtame dokumente aprašytos ožio aukojimo apeigos detalės sutampa tiek su Strijkovskio bei juo sekusio Aleksandro Guagninio aprašais, tiek ir su XVII a. pabaigoje Pretorijaus užfiksuota informacija.

Antai Strijkovskis 1582 m. aprašo, kaip žemaičiai kaimiečiai kiekvienais metais spalio mėnesio pabaigoje, sudoroję derlių, pagonišku papročiu švenčia tokią šventę: „...Tada jie keldavo sudėtinę puotą, į kurią susimesdavo visi, kartais iš trijų ar net keturių kaimų. Sueina, būdavo, į vienus namus su pačiomis, vaikais, tarnais, **stalą apkreikia šieniu arba kitur apdengia staltiese...**“. Ant taip paruošto stalo – altoriaus – padeda duonos, ant kampų stato keturis didelius ąsočius alaus, o tada atveda aukojimui atrinktus gyvulius ir paukščius, kurie, Strijkovskio duomenimis, yra tinkami valgyti⁴⁹. Aukojimui paskirti gyvuliai ir paukščiai rituališkai užmušami, po to verdami ir kepami ant ugnies. Viską paruošus, kviečiamas dievas Žemininkas: „Čia tau, o Žemininke (Ziemiennik), die-

ve mūsų! Teikis aukas priimti, o tuos patiekalus maloningai valgyti.“ Po to, Strijkovskio liudijimu, ir patys aukotojai valgo ir geria, vis paragindami, kviesdami taip daryti ir dievą Žemininką.

Sprendžiant iš to, kad altoriumi ir šiuo atveju pasirenkamas stalas, o skerdiena ruošama ant ugniakuro, galima numanyti, kad apeiga atliekama gyvenamajame trobesyje. Atkreiptinas dėmesys ir į dar vieną gana reikšmingą detalę – stalas, Strijkovskio liudijimu, gali būti apdengiamas ir staltiese. Apie staltiesių naudojimą Lietuvoje XVI a. pabaigoje daugiau duomenų nėra. Hipotetiškai galime teigti, kad staltiesės šiuo laikotarpiu galėjo būti audžiamos tik namų sąlygomis ir tik iš lino. Bet kuriuo atveju tokio užtiesalo (staltiesės, staltės, staldengtės) ir šieno (šiaudų), naudojamų stalui apdengti (apkreikti) paskirtis yra ta pati.

Sekdamas Strijkovskiu bemaž identyškai tas pačias rudens aukojimo apeigas aprašo ir Guagninis 1578 m. Tiesa, skirtingai nuo Strijkovskio, Guagninis staltiesės nemini, tad stalas aukojimui čia paruošiamas apkreikus jį šienu⁵⁰. Strijkovskio ir Guagninio informacijos dėl stalo dengimo būdų neatitikimas rodytų, jog XVI a. staltiesė valstiečio troboje buvo dar gana retas namudinio ūkio gaminys. Arba bent jau retai naudota ritualiniais tikslais, kaip, beje, ir pats stalas (žr. lentelę).

Iš jėzuitų 1600 m. ataskaitos sužinome, jog namų altoriumi galėjo būti laikomi ir ypatingi akmenys: „Kai kur svirnuose yra saugomi į žemę įkasti nemaži akmenys, plokščiu paviršiumi apversti aukštyn, ne užkasti žeme, **bet apkloti šiaudais**; juos vadina deivėmis (Deyues) ir kaip grūdų bei galvijų saugotojus pa-

maldžiai garbina [...]. Papjauna žindomą paršiuką, visiškai juoda, kurį išvirtą suvalgo šeimos tėvas ir motina kartu su sena aukotoja; mažas dalis tiek nuo paršiuko, tiek nuo kito maisto, jeigu jį buvo ruošę, kartu su dvidešimt septyniais gabalais duonos aukotoja nuneša į svirną, kur minėtas deives [tai yra akmenis] tik ji viena atsitolinus maldauja“⁵¹.

Aukojimo seniesiems dievams (tiesa, dažniausiai sykiu pagerbiamas ir krikščioniškasis dievas ar bent jau šventieji globėjai) ritualais laikytini ir Pretorijaus aprašytos rugiapjūtės pradžios ir pabaigos, ganavios pabaigimo šventės, karvių bei arklių šventinimo apeigos. Visose paminėtose apeigose išžiūrėtina ir jose naudojamų šiaudų (šieno) ritualinė paskirtis.

Pretorijus teigimu, rugiapjūtės šventė pradedama dar išvakarėse. Šeimininkas nueina į javų lauką, ten slapta nupjauna saują rugių ir parneša į klėtį, kur bus laikomi iškulti naujojo derliaus grūdai. Ryte, prieš išeinant kirsti rugių, šeimininkas arba maldininkas minėtąją **javų saują padeda ant stalo** ir palaimina savo malda. Tikima, kad šitaip bus palaiminti visi grūdai. Panaši apeiga, Pretorijaus liudijimu, atliekama ir rugių lauke. Pradėję kirsti javus, kiekvienas, sekdamas šeimininku, iš savo pradalgės prisipjauja po gerą saują, tada **kiekvienas sėdasi ant savo glėbelio**, o šeimininkas visiems po lygiai padalija supjaustytą duoną ir lašinius. Paprašę Dievo palaiminti ir saugoti derlių suvalgo duoną bei lašinius ir tik tada pradeda javapjūtę⁵².

Panašiai iš dalies atliekama ir ganiavos užbaigimo šventė. Gyvuliai, pasak Pretorijaus, suvaromi į tvartą, bet pašaro jiems

neduodama. Pirmiau šeiminkė paruošia stalą, padėdama ant jo alaus, duonos ir kitų valgių. Šeiminkas arba jo sūnūs padėsto ant stalo **visų rūšių šiaudų, šieno ir nekultų javų**, taip pat grynų avižų, miežių, kanapių sėklų ir vandens. Po to šeiminkas kreipiasi į Dievą (?) ir šv. Jurgį, prašydamas palaiminti ant stalo sudėtus pašarus ir tvarte uždarytus gyvulius. Pasimeldę gieda, užgeria (ratu, kaip įprasta prūsams) šeimos narius ir **aplaisto alumi pašarus**, kuriuos apeigas pabaigę nuneša į tvartą galvijams⁵³.

Iš pateiktų aprašymų matyti, kad abiem atvejais yra šventinami ir patys javai (žmonių maistas) ir šiaudai, šienas (gyvulių pašaras).

Kiek kitaip atliekamos karvių ir arklių šventinimo apeigos. Kitokia šiose apeigose ir šiaudų (šieno) paskirtis.

Karvių šventinimo apeigų altorius – pirkios viduryje pastatytas pūras, ant kurio šeiminkas **vietoj staltiesės uždeda šieno, o šeiminkė ant šieno deda pyragus**⁵⁴.

Panašiai apeigos vieta parengiama ir šventinant arklius. „Kai aukojimui atrinktą, papjautą, nupeštą ir išdarinėtą gaidį užkaičia virti, tada pats (arba sūnus ar brolis) atneša pūrą, pastato apverstą viduryje trobos, deda ant jo pakinktus ir apynasrius, **truputį šieno**, greta duonos ir išvirtą gaidieną [...] čia valgo tiktai vyrai [...]. Šeiminkas rūpestingai saugo likučius, kad nieko nepaimtų kas nors svetimas ar moteriškė, paskui jis suvalgo, kas likę. Kojas ir kaulus užkasa tvarte. Užkasdamas kalba: „iš tų kojų ir kaulų bus man ateityje gerų kumeliukų“⁵⁵.

Visuose Pretorijaus aprašytuose ritualuose šiaudai (šienas) yra būtinas elementas. Viena vertus, jie tarsi paprasčiausias patiesalas, staltiesės pirmtakas, dengiamas ant namų altoriaus (jaujos aslos, akmens, stalo, apversto pūro). Tačiau, kita vertus, sistemingas jų naudojimas leidžia išskelti hipotezę, jog šiaudai (šienas) turėjo ir simbolinę prasmę – atsiskleidžiančią per tarpininkavimo tarp dievų ir žmonių, tarp šio ir ano pasaulių funkciją. Šią hipotezę paremia dar Herodoto *Istorijoje* (V a. pr. Kristų) užfiksuoti faktai. Teigiama, kad hiperborėjai skitams „siunčią aukojimui skirtus daiktus, įrištus į **kviečių šiaudus**“. Tas pats Herodotas dar sakosi žinąs ir kitas panašias apeigas: trakų ir peonų moterys aukojančios Artemidei aukas, įrištą į **kviečių šiaudus**⁵⁶.

Atkreiptinas dėmesys į dar vieną gana svarbią apeigų detalę – visa aukojamo gyvulio arba paukščio mėsa turi būti suvalgyta, o visa kita – sudeginta arba užkasta į žemę. Galima numanyti, kad šiaudai taip pat turėjo būti sudeginti, nes tokios paprastai esti ritualo sąlygos – ne tik visas aukojamas gyvūnas bet ir viskas, kas su juo lietėsi – kur galėjo nutekėti kraujo, nukristi mėsos gabaliukai ar kaulų atplaišos – turi būti sudeginta arba užkasta į žemę, t. y. viskas turi atitekti dievams.

Vis dėlto, prasidėjus senosios mūsų religijos destrukcijai, ši nuostata, regis, pamažu kito. Ritualo metu pašventinti, įgiję ypatingų, „dieviškų“ galių daiktai pradedami naudoti ir kituose žemdirbių ritualuose bei agrarinėje magijoje.

IŠVADOS

1. XVI–XVII a. rašytinių šaltinių duomenimis, aukojimo seniesiems dievams apeigos atliekamos pastatuose, kuriuose galima kūrėti ugnį. Priklausomai nuo aukojimui pasirinktos patalpos, gali įvairuoti namų altorius (asla, akmuo, stalas, pūras). Bet kuriuo atveju būtina altoriaus detalė – šienas (šiaudai), kurie XVI–XVII a. rašytinių šaltinių duomenimis ritualuose naudojami kaip patiesalas, ant kurio skerdžiami aukojami gyvūnai, dedami kiti aukojimui skirti produktai.
2. Aukojimo ritualo metu sakraliais tapę šienas (šiaudai) galėjo būti naudojami kaip visokeriopą (žmonių, gyvulių, pasėlių) vaisingumą skatinanti priemonė. Taip teigti leidžia XVI–XVII a. rašytinių šaltinių perteiktos informacijos analizė bei XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje užrašyti lietuvių ir kaimyninių tautų papročiai bei tikėjimai.
3. Ant Kūčių stalo XIX–XXI a. dedamas šienas / šiaudai – senosios religijos ritualo reliktas, pastaraisiais amžiais (veikiant krikščionybei) įgavęs naujų simbolių prasmę.

Literatūra ir nuorodos

- 1 *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. I. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1996, 659–660; *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. II. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001, 722–724.
- 2 Pranė Dundulienė. *Senovės lietuvių mitologija ir religija*. Vilnius: Mokslo, 1990, 171–172; *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. I. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1996, 43–44; Gintaras Beresnevičius. *Lietuvių religija ir mitologija*. Vilnius: Tyto alba, 2004, 22–36; Vykintas Vaitkevičius. *Alkai. Baltų šventoviečių studija*. Lietuvos istorijos institutas. Vilnius: Diemedis, 2003, 223–224; Elvyra Usačiovaitė. Baltiškasis aukojimas. *Nuo kulto iki simbolio. Senovės baltų kultūra*. T. 6. Sudarė Elvyra Usačiovaitė. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2002, 56–80.
- 3 Windengren G. *Religionsphänomenologie*. Berlin, 1969, 280.
- 4 Тайлор Э. Б. *Первобытная культура*. Москва: Политиздат, 1989, 465.
- 5 Émile Durkheim. *Elementarios religinio gyvenimo normos. Toteminė sistema Australijoje*. Iš prancūzų kalbos vertė Jūratė Karazijaitė, Jonė Ramunytė. Vilnius: Vaga, 1999, 375. Tokia pozicija grindžiama samprotavimu, jog pats maistas – gyvybės šaltinis, ir jo kilmė yra iš esmės dieviška. Dėl tos priežasties dievybę būtina kvieisti prie stalo, jai patiekti (aukoti) atitinkamus produktus – kraują, taukus, galvą, tam tikrus vidaus organus ir t. t. (žr. Gintaras Beresnevičius. *Religijotyros įvadas*. Vilnius: Aidai, 1997, 183). Tas pats, beje, pasakytina ir kalbant apie mirusius protėvius ir jiems keliamas vaišes. Abiem atvejais realizuojamas principas „duoti duodantiesiems“, viliantis būsimų malonių (žr. Robin Lane Fox. *Pagonys ir krikščionys*. Iš anglų kalbos vertė Mantas Adomėnas. Vilnius: Aidai, 2006, 32).
- 6 Galima teigti, jog tradiciniu laikotarpiu ant Kūčių stalo buvo dedami šiaudai, sumaišyti su šienu. Mat tiek šiaudais, tiek šienu, tiek šiaudų ir šieno mišiniu (kad ilgiau užtektų pašaro) buvo šeriami ir gyvuliai. Lietuvių kalbos žodynas pateikia tai patvirtinančių pavyzdžių: „Ans sujogėjo šieną su šiaudais“, „Trupuliuką šienelio paduodi, trupuliuką šiaudelių – ir prasimaitina karvelė“. Trūkstant šieno gyvuliai šerti ir vienais šiaudais. Tai rodo išlikę pasakymai: „Lig švento Jurgio turėk šiaudų“, „Žiemą karvutei šiaudeliai, kratinėlis – iš kur to pieno bus“. „Arkliui šienelis, o karvei rugieniai šiaudeliai“ (žr. *Lietuvių kalbos žodynas*. T. XIV. Vilnius: Mokslo, 1986, 712–713).
- 7 Jonas Balys. *Lietuvių kalendorinės šventės*. Vilnius: Mintis, 1993, 19.
- 8 Juozas Kudirka. *Lietuviškos Kūčios ir Kalėdos*. Vilnius: Vaga, 1993, 59.

- ⁹ Pranė Dundulienė. *Lietuvių šventės: tradicijos papročiai, apeigos*. Vilnius: Mintis, 1991, 21.
- ¹⁰ Jonas Balys. *Lietuvių kalendorinės šventės*. Vilnius: Mintis, 1993, 26. Pastebėtina, kad A. Vyšniauskaitė, o ja sekdami ir J. Kudirka, A. Vaicekuskas mini, jog ruošiant šventinę Kūčių vakarienę šalia stalo ar pastalėje pastatomas ne tik nekultų kviečių pėdas (derliaus dvasios įsikūnijimas), bet ir arklio pavalkai, apynasris, „simbolizuojantis gyvulių dalyvavimą puotoje“ (žr. Angelė Vyšniauskaitė. *Mūsų metai ir šventės*. Kaunas: Šviesa, 1993, 136; Juozas Kudirka. *Lietuviškos Kūčios ir Kalėdos*. Vilnius: Vaga, 1993, 58; Arūnas Vaicekuskas. *Lietuvių žiemos šventės*. Kaunas: VDU leidykla, 2005, 165). Tiesa, Vyšniauskaitė nepateikia jokių nuorodų, tad pastaroji informacija naudotina atsargiai. Gali būti, kad čia išvardyti Pretorijaus veikale aprašytoje arklių šventinimo apeigoje naudoti elementai (žr. *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. III. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003, 305–306). Kitaip tariant, XVII a. pabaigoje užrašytas paprotys kompiliuojant perkeltas į XIX a. pabaigos–XX a. pradžios laikotarpį.
- ¹¹ Jonas Balys. *Lietuvių kalendorinės šventės*. Vilnius: Mintis, 1993, 19, 38–39; Balys Buračas. *Lietuvos kaimo papročiai*. Parengė Albinas Degutis, Vidmantas Jankauskas, Vacys Milius. Vilnius: Mintis, 1993, 122–150.
- ¹² Pranė Dundulienė. *Lietuvių šventės: tradicijos papročiai, apeigos*. Vilnius: Mintis, 1991, 21; Jonas Balys. *Lietuvių kalendorinės šventės*. Vilnius: Mintis, 1993, 26.
- ¹³ Juozas Kudirka. *Lietuviškos Kūčios ir Kalėdos*. Vilnius: Vaga, 1993, 59–61. Gali būti, kad su šiais tikėjimais bent iš dalies susiję ir sapnų aiškinimai: „Šieno kupeta ar pilnas vežimas – turtas, kurį padės sukaupti kiti; sulytas šienas – liga ir net mirtis“ (*Sapnų kalba*. Vilnius, 1997, 263); „Džiovinti šieną sapne – šie metai Tamstai bus geri“, „Šieną sapnuoti dar žalią arba jį grėbti – viskas gerai klosis“ (*Senasis lietuvių sapnininkas*. Panevėžys, 1999, 389).
- ¹⁴ Juozas Kudirka. *Lietuviškos Kūčios ir Kalėdos*. Vilnius: Vaga, 1993, 130–132
- ¹⁵ Jonas Balys. *Lietuvių kalendorinės šventės*. Vilnius: Mintis, 1993, 29, 38.
- ¹⁶ Т. Володина, М. Малоха. Этнокультурные смыслы образа соломы у славян. Prieiga per internetą <http://ethnobotanics.pochta.ru/soloma.doc> (žiūrėta 2010 09 02). Т. Володина, М. Малоха. Солома. *Беларуская міфалогія. Энцыклапедычны слоўнік*. Мінск, 2004, 448–449.
- ¹⁷ Bronislava Kerbelytė. Tradicinės bendravimo formos ir šeimos problemos. *Tautosakos darbai* 9(16). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, 187; Angelė Vyšniauskaitė. *Mūsų metai ir šventės*. Kaunas: Šviesa, 1993, 136; Angelė Vyšniauskaitė. *Lietuvio namai*. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 1999, 108.
- ¹⁸ Jonas Balys. *Lietuvių kalendorinės šventės*. Vilnius: Mintis, 1993, 19. Jau 1841 m. A. L. Jucevičius rašė: „po staltiese deda šieno, atminimui, kad Išganytojas užgimė ant šieno“ (žr. Liudvikas Adomas Jucevičius. *Raštai*. Redakcinė komisija: L. Lebedys ir kt.; vertė D. Urbas; įvadas M. Lukšienės; komentarai M. Lukšienės ir Z. Slaviūno. Vilnius: Valst. grožinės lit. I-kl., 1959, 460). Etnologas Vaicekuskas konstatuoja, kad bemaž visi „XX a. pradžioje gimę kaimo gyventojai ant Kūčių stalo paklojamą šieną dažniausiai sieja su ką tik gimusio kūdikėlio Kristaus paguldymu į dėžias“ (žr. Arūnas Vaicekuskas. *Lietuvių žiemos šventės*. Kaunas: VDU leidykla, 2005, 39.). Taip pat šį paprotį šiandien linkę aiškinti ir religijotyrininkai, teigdami, kad šienas ant Kūčių stalo – Kristaus gimimo simbolis (žr. Alfonsas Motuzas. *Katalikų liaudies pamaldumo praktikos Lietuvoje: vadovėlis aukštosioms mokykloms*. Klaipėdos universiteto Muzikologijos institutas. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2005, 30).
- ¹⁹ Angelė Vyšniauskaitė. *Lietuvio namai*. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 1999, 108; Pranė Dundulienė. *Lietuvių šventės: tradicijos, papročiai, apeigos*. Vilnius: Mintis, 1991, 25.
- ²⁰ Jonas Balys. *Raštai*. T. V. Parengė Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, 25.
- ²¹ Iš Mažosios Lietuvos tautosakos. Folk-lore from Lithuania Minor. Surinko J. Banaitis, J. Bruožis, D. Jogamastas, E. Jankutė, A. Vilmantienė. Spaudai paruošė J. Balys. *Tautosakos darbai*. T. 3. Kaunas, 1937, 11.
- ²² Angelė Vyšniauskaitė, Petras Kalnius, Rasa Paukštytė. *Lietuvių šeima ir papročiai*. Vilnius: Mintis, 1995, 349.
- ²³ Elvyra Dulaitienė (Glemžaitė). *Kupiškėnų senovė: etnografija ir tautosaka*. Vilnius: Valst. grožinės lit. I-kl., 1958, 353.
- ²⁴ Angelė Vyšniauskaitė, Petras Kalnius, Rasa Paukštytė. *Lietuvių šeima ir papročiai*. Vilnius: Mintis, 1995, 347. Buvusį šios apeigos sakralumą tarsi patvirtina ir tikėjimas, kad vaikas ar mer-

- gina kuldami talkoje už darbą negali imti pinigų. Reikia atsikulti, kitaip liksi senmerge arba senberniu (Glemžaitė-Dulaitienė. *Kupiškėnų senovė: etnografija ir tautosaka*. Vilnius: Valst. grožinės lit. l-kla, 1958). Kitaip tariant, liksi *ražienų grėbstyti*, liksi, sėdėsi *ant rugienių / ruginių šiaudų* (žr. *Frazeologijos žodynas*. Redagavo Jonas Paulauskas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001, 666). Šiaudai (priešingai nei grūdai) šiuo atveju simbolizuoja senąją, bevertę, nykstančią, mirštančią formą. Antai apie nebepagalintį žmogų kartais sakoma: „Nieko nebėr iš Jonio – šiaudai“ (žr. *Lietuvių kalbos žodynas*. T. XIV. Vilnius: Mokslas, 1986, 713).
- ²⁵ Jonas Basanavičius. *Iš gyvenimo vėlių ir velnių*. Surinko Jonas Basanavičius. Parengė Kostas Aleksynas. Pabaigos žodį ir paaiškinimus parašė Leonardas Sauka. Vilnius: Vaga, 1998, 103; *Gimtasai kraštas*. Nr. 31, 183. Dar žr. Jonas Balys. *Raštai*. T. V. Parengė Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, 144.
- ²⁶ Jonas Basanavičius. *Iš gyvenimo vėlių ir velnių*. Surinko Jonas Basanavičius. Parengė Kostas Aleksynas. Pabaigos žodį ir paaiškinimus parašė Leonardas Sauka. Vilnius: Vaga, 1998, 106–107. Dar žr. Jonas Balys. *Raštai*. T. V. Parengė Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, 154.
- ²⁷ Jonas Balys. *Raštai*. T. V. Parengė Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, 169.
- ²⁸ Jonas Basanavičius. Apie vėles bei nekrokultą senovės lietuvių. *Iš gyvenimo vėlių bei velnių*. Surinko Jonas Basanavičius. Parengė Kostas Aleksynas. Pabaigos žodį ir paaiškinimus parašė Leonardas Sauka. Vilnius: Vaga, 1998, 30.
- ²⁹ „Va dėl ko Kūčios vidurdienį virdavo grūdus, kokių gaspadorius turi, – rugius, miežius, avižas, grikius, žirnius. Supila visus vienan puodan ir virina tuos grūdus. O šeiminkas atsineša šiaudų kūlį ir suka ryšiukus. Tiek suka ryšelių, kiek turi vaismedžių. Tuos ryšelius deda niekotaitėn ir tą puodą su visokiais grūdais nusunkia ant tų ryšelių [...]. Prieš pat vakarienę šeiminkas bėga sodan, kiekvieną medį apriša tais ryšiukais, kad visi šiais metais žydėtų ir vaisių būtų“ (žr. *Čiulba ulba sakalas*. Petro Zalansko tautosakos ir atsiminimų rinktinė. Sudarė ir parengė D. Krikštopaitė, N. Vėlius; melodijas parengė D. Kuzmienė. Vilnius: Vaga, 1983, 250. Panašus paprotys užrašytas ir Aukštaitijoje (Saločiuose): „Kūčioms išvirtus žirnius sunkdavę per ruginius šiaudus. Paskum sumaišę juos su tais šiaudais aprišdavę obelis. Pavasarį jos geriau žydėdavusios ir daugiau vaisių duodavusios (žr. Jonas Balys. *Lietuvių kalendorinės šventės*. Vilnius: Mintis, 1993, 26). B. Buračas teigia šitaip darius ir panevėžiečius (Balys Buračas. *Lietuvos kaimo papročiai*. Parengė Albinas Degutis, Vidmantas Jankauskas, Vacys Milius. Vilnius: Mintis, 1993, 135).
- ³⁰ Jonas Balys. *Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai*. *Lietuvių tautosakos lobynas* X. Silver Spring, MD, 1986, 27.
- ³¹ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. III. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003, 307.
- ³² Žr. Regina Merkienė. Augalai XX a. lietuvių pasaulėjautoje: realija simbolių sistemoje. *Senovės baltų kultūra. Augalų ir gyvūnų simboliai*. Sudarė Elvyra Usačiovaitė. Vilnius: Kultūros ir meno institutas, 1999, 197–207.
- ³³ Petrulis J. Rugiapjūtės papročiai. *Mūsų tautosaka*. T. VIII. Kaunas, 1934, 113–115.
- ³⁴ *Lietuviškos svotbinės dainos užrašytos Antano Juškos ir išleistos Jono Juškos*. T. 2. Vilnius, 1955, 336.
- ³⁵ Žr. Balys Buračas. *Lietuvos kaimo papročiai*. Parengė Albinas Degutis, Vidmantas Jankauskas, Vacys Milius. Vilnius: Mintis, 1993, 103; Rimantas Balys. *Lietuvių ir prūsų dievai, deivės, dvasios: nuo apeigos iki prietaro*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2010, 164–167.
- ³⁶ Angelė Vyšniauskaitė, Petras Kalnius, Rasa Paukštytė. *Lietuvių šeima ir papročiai*. Vilnius: Mintis, 1995, 375.
- ³⁷ Рождение ребенка в обычаях и обрядах. *Страны зарубежной Европы*. М.: Наука, 1997, 83.
- ³⁸ *Радзіны: Абрад, песні*. Мінск.: Беларуская навука, 1998, 61.
- ³⁹ Семенов В. В. *Традиционная семейная обрядность народов Европейского Севера*. СПб.: Сыктывкарский университет, 1992, 117.
- ⁴⁰ „Grūdai – žmonių maistas, šiaudai – gyvulių žiemos pašaras“ (Regina Merkienė. Augalai XX a. lietuvių pasaulėjautoje: realija simbolių sistemoje. *Senovės baltų kultūra. Augalų ir gyvūnų simboliai*. Sudarė Elvyra Usačiovaitė. Vilnius: Kultūros ir meno institutas, 1999, 200).
- ⁴¹ Regina Merkienė. Augalai XX a. lietuvių pasaulėjautoje: realija simbolių sistemoje. *Senovės baltų kultūra. Augalų ir gyvūnų simboliai*. Sudarė Elvyra Usačiovaitė. Vilnius: Kultūros ir meno institutas, 1999, 206.

- ⁴² *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. II. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001, 113.
- ⁴³ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. II. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001, 103–104.
- ⁴⁴ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. II. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001, 283.
- ⁴⁵ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. II. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001, 287.
- ⁴⁶ Toks pavadinimas užrašytas ranka nežinomo autoriaus XVI a. (žr. *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. II. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001, 165).
- ⁴⁷ „Taigi paimkite ožį ir nuveskite jį į trobą, ir paklokite po juo šieno, kad jis ant jo stovėtų, ir paimkite saują šieno, suvilgykite vandeniu, apšlakstykite ožiui galvą ir sakykite: „mes garbiname tave, žemiškasis dieve, greta dangiškojo, ir paimkite ožį, ir užmuškite jį, ir išvirkite, ir kai jis išvirs, nedėkite mėsos į dubenį, bet padėkite ant stalo, kur turi būti pabarstyta šieno, ir valgykite, ir kai suvalgysite, surinkite visus kaulus į krūvą, kad nė vienas nedingtų, ir sudeginkite juos. Tai turi daryti visi vyrai“ (Vertė Sigitas Plaušinitis, žr. *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. II. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001, 166).
- ⁴⁸ Į šioje apeigoje naudoto šieno ir Kūčių stalo šieno galimas sąsajas jau buvo atkreipęs dėmesį Norbertas Vėlius. Žr. ten pat, 165.
- ⁴⁹ Ten pat, 548.
- ⁵⁰ Ten pat, 474.
- ⁵¹ Ten pat, 628.
- ⁵² Matas Pretorijus. *Prūsijos idomybės arba Prūsijos regykla*. T. 3. Parengė Ingė Lukšaitė, bendradarbiaudama su Milda Girdzijauskaite, Sabina Drevello, Mintautu Čiurinsku, Jonu Kiliumi. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2006, 505–507.
- ⁵³ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. III. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003, 295.
- ⁵⁴ Prieš pradėdant valgyti šeiminkė veršeliui įbruka truputį varškės tarp dantų ir patepa nasrus tardama: „Uzauk Sweiks! Pons Dievs te izslaika Sweika tedod man gerro kolyta (iej jautis), te dod man gerras weisles (iej Karwe), t. y. Auk sveikas ir žvalus, Dieve laikyk tave sveiką, Dieve duok man (jei jautis) gerą kapšelių pinigų. Jei karvė, sakoma: „Dieve duok man gerą veisle“ (Ten pat, 304–305).
- ⁵⁵ Ten pat, 305–306.
- ⁵⁶ Žr. *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. I. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1996, 122–123.